

Հայաստանում աճեցվող ծիրանի տեսակներն ու դրանց պահպանման անհրաժեշտությունը

Այս հրատարակությունը (խմբագրությունը) ներկայացնում է «Հայաստանի գյուղական համայնքներում ագրոկենսաբազմազանության պահպանության և օգտագործման միջոցով կենսապայմանների բարելավում» ծրագրի արդյունքների մի մասը: Գլխավոր Էկոլոգիական Հիմնադրամի (ԳԷՀ) կողմից աջակցվող սույն ծրագիրը համակարգվում է Բիովերսիթի Ինթերնաշնալի (IPGRI) կողմից ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի ծրագրի իրականացման աջակցությամբ (UNEP):

Ծիրանի մշակության պատմությունը և տարածվածությունը

Հայաստանում մշակվող պտղատու տեսակների շարքում ծիրանենին ունի առաջնակարգ նշանակություն: Պտղաբուծության մեջ այն գնահատվում է ծառերի շուտ պտղաբերության մեջ մտնելու, ամենամյա բարձր բերքատվության, պտուղների շուտ հասունանալու, դրանց սննդարար բարձր արժեքի և բուժիչ հատկանիշների համար: Հայաստանի ամառային ջերմ արևը, չորային կլիման, պարարտ, կրով հարուստ, լավ տաքացող հողերը և առատ ջուրը նպաստում են ստեղծելու շատ բարձր որակի ծիրան: Բարեխառն երկրում մշակվող ոչ մի պտղատու տեսակ իր սննդարար և բուժիչ հատկանիշներով չի կարող հավասարվել նրան: Հայաստանի ծիրանները շատ վաղուց ստացել են համաշխարհային ճանաչում: Դեռևս 19-րդ դարի 80-ական թվականներից դրանք զարդարում էին Մոսկվայի, Փարիզի, Լոնդոնի ցուցահանդեսներն ու տոնավաճառները:

Ծիրանենու տեղական սորտերն աչքի են ընկնում պտուղների գրավիչ տեսքով, հիանալի համով, բուրմունքով, մարդու համար անհրաժեշտ մի շարք սննդանյութերով: Այդ հատկանիշների շնորհիվ Հայաստանի ծիրաններն ամբողջ աշխարհում համարվում են ամենալավը:

Ծիրանենին մշակության մեջ հայտնի է շատ վաղուց: Ծիրանը (լատիներեն՝ *Prunus armeniaca* կամ *Armenian plum*), Հայաստանի բնիկ մրգերից է, որը դեպի Եվրոպա է տարածվել Հայաստանի միջոցով:

Ենթադրվում է, որ ծիրանի հայրենիքը հյուսիս-արևելյան Հայաստանն է: Հայաստանում ծիրանը տարածված է հնագույն ժամանակներից: Դրանց մշակությունը Հայաստանում ունի 6000 տարվա պատմություն: Ծիրանի սորտերը ստեղծել է հայ ժողովուրդը սերմերի ցանքի, մշակության և հազարամյա ընտրության միջոցով: Դրանք հիշատակվել և նկարագրվել են հայ մատենագիրների և պտղաբույծ

մասնագետների կողմից: Դարերի ընթացքում օտարերկրյա զավթիչները, առանձնապես թուրքերն ու պարսիկները, զավթելով Հայաստանը, աշխարհագրական և պատմական բազմաթիվ անունների հետ օտարացրել են նաև պտղատու տեսակների տեղական սորտերի անվանումները (Թաբարգա, Աղջանաբաթ, Գյոզջանաբաթ): Ծիրանն Ադրբեջանում տարածվել է Նախիջևանի գավառից: Ծիրանենու՝ Նախիջևանի, Օրդուբադի Երևանի, Սաթենի, Խոսրովենի, Դեղնանուշ Կանաչենի, Կարմրենի, Համբան սորտերը բուն հայկական ծագում ունեն:

Ձգտելով ժխտել այն փաստը, որ այժմյան Թուրքիայի տարածքները ժամանակին եղել են հայկական, թուրք գիտնականները բազմիցս փորձել են ծիրանի գիտական անվանումից հանել «հայկական» բառը: Մասնավորապես, 1972 թ. Լենինգրադում կայացած 12-րդ Բուսաբանական Խորհրդածողովում նրանք ցանկացել են փոխել վաղուց ընդունված լատինական անվանումը սելջուկյան ինչ-որ անվանմամբ, սակայն խորհրդածողովի մասնակիցների կողմից ստացել են վճռական հակահարված և առաջարկը մերժվել է:

Գրականագետ Ռ. Իշխանյանի կողմից պարզված է, որ Հայաստանի հարևան ժողովուրդները՝ ասորեստանցիները, բյուզանդացիները, պարթևները մեզանից 6000 տարի առաջ ծիրանենուն անվանել են արմենիկա՝ հայկական պտուղ:

Դեռևս մ.թ.ա 3-րդ հազարամյակում աքքադացիները ծիրանին կոչում էին «արմանու» («արմանական», այսինքն՝ «հայկական»), իսկ Հայաստանը՝ Արմանի («ծիրանի երկիր»): Միջագետքի հնագույն բնակիչներ արամեացիները (քաղդեացիները) ծիրանի ծառը կոչում էին «խագուրա արմենայա» («հայկական խնձորենի»): Արաբներենում ծիրանի անուններից մեկն է «թուֆահ ալ արմանի», որը նշանակում է «հայկական խնձոր»: Պարսիկներն ասում էին գերտալու, ուզբեկները՝ ուրյուկ, թաթարները՝ արիկ, թուրքերը՝ դայսի, իտալացիները՝ արմենիլո, անգլիացիները՝ աբրիկոտ, գերմանացիները՝ աբրիկոգեն, ռուսները՝ աբրիկոս: Այս բոլոր բառերը թարգմանաբար նշանակում են դեղին, նարնջագույն, շեկ, Հայաստան, հայկական պտուղ, հայկական խնձոր:

Մ.թ.ա.1-ին դարում հռոմեացի զորավար Լուկուլլոսը, վերադառնալով հայոց արքա Տիգրան Մեծի դեմ մղվող պատերազմից, Հայաստանից Հռոմ տարավ ծիրանենու տնկիներ, որոնք այնտեղ մշակվեցին և անվանվեցին «Հայկական սալոր»: 18-րդ դարի խոշորագույն բուսաբան Ժան Բատիստ Լամարկը նկատեց, որ դա ոչ թե սալոր է, այլ նոր ցեղի ներկայացուցիչ, և անվանեց այն *Armeniaca Vulgaris*: Կ.Ֆ.Կոստինայի (1936թ) տվյալների համաձայն մեր թվարկության 1-ին դարում ծիրանենին Իտալիայից անցել է Հունաստան, 800 թվականին՝ Ֆրանսիա, 1524-ին՝ Անգլիա, 1654-ին՝ Ռուսաստան, 1720-ին՝ Ամերիկա, 1750-ին՝ Աֆրիկա և այլն:

Այս բոլոր ուսումնասիրությունները հաստատում են, որ իրոք Հայաստանը ծիրանենու մշակության ամենահինագույն երկիրն է, նրա իսկական հայրենիքը: Հայաստանում ծիրանենին լավ աճում և պտղաբերում է ծովի մակերևույթից 600-800,

Տաջիկստանում՝ 300-1000, Ուզբեկստանում՝ 1600, Չինաստանում մինչև 2000մ բարձրության վրա:

Ծիրանենու տեսակային կազմը

Ծիրանենին վարդագգիների ընտանիքի ուժեղ աճ ունեցող պտղատու ծառատեսակ է: Հայրենիքը Հայաստանն է: Ծիրանենու մշակության հնագույն օջախներ են նաև Չինաստանը և Միջին Ասիան: Հայտնի են ծիրանենու 8 վայրի տեսակներ:

1. **Սովորական ծիրանենի:** Ծառերը խոշոր են, ունեն 4-10 մետր բարձրություն: Տերևները ևս խոշոր են, կլորավուն, ձվաձև, եզրերը ատամնավոր: Ծաղիկները միջակ մեծության են, պսակաթերթերը սպիտակ կամ բաց վարդագույն, բացվում են տերևներից շուտ: Պտուղները կլորավուն էլիպսաձև և ձվաձև են, 10-30 գրամ: Կորիզները մանր են, կլորավուն, մակերեսը հարթ: Միջուկը քաղցր է կամ դառը: Սովորական ծիրանենին վայրի վիճակում հանդիպում է Չինաստանում, Միջին Ասիայում և Հայաստանում:

2. **Միբիրական ծիրանենի:** Վայրի վիճակում աճում է Միբիրում, Մոնղոլիայում, Մաջուրիայում: Սա 3-3,5 մետր բարձրությամբ թուփ է: Տերևները երկարավուն են, պտուղները մանր, պտղամիսը կարծր, ուտելու համար պիտանի

- չեն: Միբիրական ծիրանենին վաղ է ծաղկում, բայց աչքի է ընկնում երաշտադիմացկունությամբ և բարձր ցրտադիմացկունությամբ: Ունի սելեկցիոն նշանակություն:

3. **Չինական ծիրանենի:** Տարածված է կենտրոնական Չինաստանի լեռնային վայրերում և Ճապոնիայում: Թփեր կամ 5-6 մետր բարձրության ծառեր են: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ կամ վարդագույն: Պտուղները կանաչ-դեղնավուն են, պտղամիսը կոպիտ, թթու, կորիզից չանջատվող: Կորիզները

կլորավուն են, ծայրը քիչ սուր, մակերեսը խորդուբորդ: Օգտագործվում է որպես պատվաստակալ:

4. Մանջուրական ծիրանենի:

Ծառերը շատ խոշոր են, ունեն մինչև 20 մետր բարձրություն: Պտուղները մանր են, մսալի, բայց դառը: Այս տեսակն աչքի է ընկնում բարձր ցրտադմացկունությամբ:

Ունի սելեկցիոն նշանակություն:

5. Տիբեթական ծիրանենի: Ծառերը փոքր են, ունեն մինչև 4 մետր բարձրություն: Հանդիսանում է ծիրանենու և սալորենու միջակա ձև: Պտուղները միջակ մեծության են, մաշկը թավշանման, պտղամիսը բարակ, չոր, ուտելու համար պիտանի չէ: Հանդիպում է արևելյան Տիբեթում :

6. Դավիդի ծիրանենի: Իր

կազմաբանական հատկանիշներով մոտ է սիբիրական ծիրանենուն: Տարածված է Սիբիրի, Մոնղոլիայի և Մանջուրիայի հարավային շրջաններում: Ծառը շատ

խոշոր է: Սիբիրական ծիրանենու համեմատությամբ ուշ է ծաղկում և հիվանդությունների նկատմամբ ավելի դիմացկուն է:

7. Ծիրանենի անտու: Այս տեսակը հանդիպում է միայն մշակության մեջ: Տարածված է Ճապոնիայում և Չինաստանում: Համարվում է սովորական և Չինական ծիրանների հիբրիդ: Ծառեր կամ թփեր են: Տերևները միջակ մեծության են, լայն ձվաձև: Ծաղիկները բաց վարդագույն են: Պտուղները կլորավուն են, դեղին կամ կարմիր: Պտղամիսը հյութալի է, քաղցրաթթվաշ, կորիզից անջատվող: Կորիզները կլորավուն են:

8. **Ծիրան-շլոթենի:** Տարածված է Միջին Ասիայում, Աֆղանստանում, Հայաստանում, Իրանում: Վայրի վիճակում չի հանդիպում, համարվում է ծիրանենու և շլոթենու հիբրիդ: Ծառերն ունեն 3-5 մետր բարձրություն: Պտուղները մանր

են՝ 10-30 գրամ, կլորավուն կամ էլիպսաձև: Պտղամիսը սև, դեղին կամ սպիտակ գույնի է, թթվաշաքարոց, ցածր որակի, կորիզից չանջատվող: Կորիզները մանր են, արտաքինից հիշեցնում են շլոթի կորիզ, միջուկը քաղցր է կամ դառը: Հայաստանի պայմաններում պտուղները հասունանում են հունիսի 25-ից մինչև հուլիսի 30-ը: Ծաղկում է ծիրանենու հետ, բերքատվությունը ցածր է, ցրտադիմացկունությունը՝ ավելի բարձր: Այստեղ հիշատակված բոլոր տեսակների մեջ արտադրական նշանակություն ունի միայն սովորական ծիրանենին: Մշակության մեջ հայտնի ծիրանենու շուրջ 3000 սորտերի մեծ մասն առաջացել է այս տեսակից: Աշխարհի տարբեր երկրներում մշակվող ծիրանենու սորտերն իրարից տարբերվում են բուսաբանական, կենսաբանական և տնտեսական մի շարք հատկանիշներով:

Ըստ նորագույն դասակարգման՝ մշակության մեջ հայտնի ծիրանենիները բաժանվում են Հայկական, Հյուսիսկովկասյան, Միջինասիական, Չինական և Եվրոպական խմբերի: Սրանք ոչ թե խմբեր, այլ բուսաբանական ավելի խոշոր միավորներ՝ ենթատեսակներ են:

Հայկական ենթատեսակ: Առաջացել է Հայկական բարձրավանդակում, տեղական վայրի ծիրաններից: Տարածման հիմնական օջախներն են պատմական Արագածոտն, Կոտայք, Ոստան, Վայոց ձոր, Նախիջևան, Գողթն գավառները: Խմբի ներսում հայտնի են 10 սորտային խմբեր, որոնք միասին ունեն 50-ից ավելի

սորտեր:

Ծառերը խոշոր են, երկարակյաց, ցրտադիմացկուն: Ճյուղավորությունը ուժեղ է, միամյա ճյուղերը՝ լերկ, հաստ: Բողբոջները խոշոր են: Տերևները խոշոր կամ միջակ մեծության են, կլորավուն, սրտաձև: Ծաղիկները խոշոր են, պսակաթերթերը՝ սպիտակ, հազվադեպ բաց վարդագույն: Պտուղները կլորավուն կամ էլիպսաձև են, միջակ մեծության, խոշոր և շատ խոշոր, 25-120 գրամ: Պտղամիսը հաստ է, մեծ մասամբ դեղին, նարնջագույն, ավելի հազվադեպ սպիտակ գույնի, բարձր որակի, կորիզից անջատվող: Կորիզները մանր են և միջակ մեծության, կլորավուն, ձվաձև, էլիպսաձև: Պտուղները հասունանում են հունիսի 15-ից մինչև օգոստոսի 15-ը: Ծիրանենու այս ենթատեսակը ընդգրկում է երկու խոշոր էկոտիպ՝ Արարատյան և Նաիրյան:

Արարատյան ծիրաններն առաջացել են այժմյան Արարատյան դաշտում և նրան կից նախալեռնային գոտու՝ Աշտարակի, Աբովյանի և այլ շրջաններում: Սրան են պատկանում Նուշի, Երևանի, Խոսրովենի Կանաչենի, Դեղնանուշ, Սպիտակ ծիրան սորտային խմբերը:

Նաիրյան Էկոտիպը տարածված է այժմյան Մեղրիի, Եղեգնաձորի և Նախիջևանի շրջաններում: Սրան են պատկանում Նախիջևանի, Սաթենի, Կարմրենի, Մեղրի սորտային խմբերը:

Հյուսիսային-կովկասյան ենթատեսակ: Տարածված են Հյուսիսային Կովկասում և Դաղստանում: Իրենց առանձնահատկություններով բավականաչափ մոտ են հայկական ծիրաններին: Սրանց են պատկանում Դաղստանում հայտնի Մուսա, Շինդախլան, Խոնաբախ, Խեկոբարի սորտերը:

Միջինասիական ենթատեսակ:

Միջինասիական ծիրանները բնորոշվում են ծառերի ուժեղ աճեցողությամբ, երկարակեցությամբ և երաշտադիմացկունությամբ: Ծառերը իրենց հատկանիշներով որոշ չափով զիջում են Հակական ծիրաններին: Միամյա ճյուղերը բարակ են՝ դեպի

ցած կախված: Տերևները մանր են, ձվաձև: Ծաղիկները միջակ մեծությունից մանր են, պսակաթերթերը՝ սպիտակ կամ բաց վարդագույն: Պտուղները մանր են և միջակի մեծության՝ 10-40 գրամ, թավապատ կամ լերկ: Պտղամիսը բարակ է, սպիտակ և դեղին գույնի, կորիզից անջատվող կամ նրան կպած: Կորիզները խոշոր են, միջուկը՝ քաղցր կամ դառը: Պտուղները հասունանում են հունիս-սեպտեմբեր ամիսներին, օգտագործվում են թարմ և չորացրած վիճակում: Շաքարի պարունակությունը բարձր է, թթուներինը՝ ցածր: Ծագման հիմնական օջախը համարվում է Ֆերգանայի դաշտավայրը: Ամենահայտնի սորտային խմբերն են Ախրորին, Արզամին, Սուպխանին, Իսֆարակը, Մերսանջեղին, Կուրսադիկը, Գուլյունգի լուչակը, Ակնոկը, Կեչաշարը: Միջինասիական ծիրանների առաջացման գործում մասնակցություն են ունեցել սովորական և մաջուրական տեսակները:

Չինական ենթատեսակ: Տարածված է Չինաստանի հյուսիսային և արևելյան նահանգներում: Հիմնական հատկանիշներով նման են սովորական ծիրաններին: Խումբը սորտերի քանակով շատ քիչ է: Հիմնականում տարածված են Մայ-Խո-սին

(վաղահաս ծիրան), Վան-Տա-սին (շանդունյան), Բեյ-յու-սին (սպիտակ նեֆրիտ), Շի-սին (արծաթափայլ ծիրան), Տա-խուան-սին (կարմիր խոշորապտուղ) անուններով սորտերը:

Եվրոպական ենթատեսակ: Սա առաջացել է հայկական ծիրաններից: Ամենահնագույն օջախն Իտալիան է: Հետագայում այն տարվել է Հունաստան, Հունգարիա, Ռումինիա, Իսպանիա, Ֆրանսիա, ավելի ուշ՝ Ամերիկա, Ավստրալիա, Աֆրիկա աշխարհամասեր: Սրանց ծառերը միջակ մեծության են,

երաշտի և ցրտի նկատմամբ բավական զգայուն: Պտուղները խոշոր են կամ միջակ մեծության, 30-100 գրամ, հիմնականում կլորավուն: Շաքարի պարունակությունը ցածր է, թթվությունը՝ բարձր: Պտղամիսը դեղին է կամ նարնջագույն: Կորիզները խոշոր են, կլորավուն և էլիպսաձև: Միջուկը դառն է: Եվրոպական ծիրանների ներկայացուցիչներն են՝ Անանասի, Ամբրոզիա, Կրասնաշչոկի, Լուիզե, Մուրպարկ, Վենգերսկի, Օվերնսկի, Տիլտոն սորտերը:

Այսպիսով փոփոխվելով բնական, կլիմայական, հողային, սննդի պայմանները, փոխվել են նաև մշակվող տեսակները և նրանցից առաջացած սորտերը: Փոփոխականությանը մեծ չափով նպաստել են ներմուծումը, խաչասերումը, ընտրությունը: Վաղուց հայտնի է, որ հազարամյակների ընթացքում մարդն ընտրել ու բազմացրել է իր համար ավելի օգտակար ձևեր: Այս տեսակետի համաձայն Միջին Ասիայի ժողովուրդը ստեղծել է ծիրանենու ավելի քաղցր, քիչ հյութալի, չորացման համար պիտանի սորտեր: Դրան նպաստել են նաև տվյալ երկրի շոգ կլիման, հողային պայմանները, շրջակա տոթակեզ անապատները: Դրան հակառակ, Եվրոպայի հարուստ հողերը, նրա մեղմ կլիման, բնակչության յուրահատուկ պահանջները նպաստել են ստեղծելու խոշոր պտուղներով, վառ գունավորված, համեմատաբար թույլ քաղցրություն և բարձր թթվություն ունեցող սորտեր: Վերջապես Հայաստանում, հողակլիմայական պայմանների տեսակետից ստեղծվել

են օգտագործման տարբեր ձևերի համար պիտանի սորտեր: Այդ բոլորին նպաստել են նաև էվոլյուցիայի տևողությունը, տվյալ տեսակի ժառանգական հատկանիշների փոխանցման բնույթը: Դրա համաձայն կարելի է ասել, որ վայրի ծիրանենու սերմնային բազմացումը հասցրել է այժմյան գոյություն ունեցող լավագույն՝ Նուշի, Երևանի, Խոսրովենի, Ղևոնդի, Կանաչենի, Դեղնանուշ և այլ սորտերի ստեղծմանը:

Ծիրանենու տարբեր խմբերից ստացված հիբրիդների վեգետատիվ և գեներատիվ օրգանների հատկանիշների համեմատական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս նաև, որ հայկական սորտերն իրենց հատկանիշներով ավելի բարձր են կանգնած, քան միջինասիական ու եվրոպական խմբի ներկայացուցիչները: Ապացույցը՝ ծիրանենու հայկական սորտի վեհապանծ ծառերը, նրանց գեղեցիկ ծաղիկները, խոշոր տերևները, պտուղների բարձրորակ հատկանիշները:

Ծիրանենու սորտային խմբերը Հայաստանում

Ծիրանենին Հայաստանում հանդես է գալիս սորտերի և ձևերի շատ մեծ բազմազանությամբ: Մշակության մեջ հայտնի տեղական ծիրանները պտղաբանական տեսակետից առանձնացած սորտեր չեն, այլ բավականաչափ

բազմազան պոպուլյացիաներ, որոնց կարելի է անվանել սորտային խմբեր: Ընդհանուր առմամբ, պահպանելով միևնույն խմբի բնորոշ առանձնահատկությունները, դրանք իրարից տարբերվում են ծառերի, տերևների, ծաղիկների ձևով, մեծությամբ, պտուղների գունավորության աստիճանով, որակով, հասունացման ժամկետներով և այլ հատկանիշներով: Ելնելով դրանց ձևաբանական, կենսաբանական, տնտեսական առանձնահատկություններից և տարածման վայրից, հայկական ծիրանները խմբավորել են 10 սորտային խմբերում: Ադ բոլորի կազմում հաշվվում են 50 սորտեր:

Նախիջևանի խումբ - Այս խմբին են պատկանում Նախիջևանի դեղին, Նախիջևանի սպիտակ, Նախիջևանի կարմիր և Վաղենի սորտերը: Այս խմբի մեջ մտնող սորտերից արտադրական նշանակություն կարող է ունենալ միայն Նախիջևանի կարմիրը, իսկ Վաղենին և Նախիջևանի դեղինը

կարելի է օգտագործել սելեկցիոն աշխատանքներում՝ գերվաղահաս ծիրաններ ստանալու համար: Անցյալում սրանք հանդիպում էին Երևանի, Նախիջևանի, Մեղրիի այգիներում, այժմ տարածվել են Էջմիածնում, Եղեգնաձորում: Ցրտադիմացկունությունը միջակ է, ծակոտկեն բժավորությունից քիչ է տուժում: Լավագույն փոշոտիչներն են Երևանին, Սաթենին և Համբանը: Բերքատվության մեջ մտնում են 3-4 տարեկան հասակում, յուրաքանչյուր ծառից ստացվում է 80-150 կգ բերք: Նախիջևանի կարմիրը տեղական գերվաղահաս սորտերից լավագույնն է:

Նուշի խումբ - Այս խումբն իր անունը ստացել է պտուղների նշանակության շնորհիվ: Նուշի խմբում այժմ հայտնի են երեք սորտեր՝ Նուշի վաղահաս, Նուշի ուշահաս և Նուշի սովորական: Սրանք իրարից տարբերվում են ծառերի երկարակեցությամբ, պտուղների ձևով, մեծությամբ, չոր նյութերի ու շաքարների պարունակությամբ և հասունացման ժամկետով: Առանձին ծառերով հանդիպում են

Արարատում, Աշտարակում, Արմավիրում: Լավագույն փոշոտիչներն են Սաթենի և Համբան սորտերը: Նուշի վաղահաս 15-30 տարեկան հասակի ծառերից ստացվում է 100- 200 կգ բերք: Վաղահաս սորտերի մեջ աչքի է ընկնում բարձր որակով և պտուղների

խոշորությամբ: Նուշ ծիրանները բուն հայկական ծագում ունեն: Սրանք ոչ մի ընդհանուր նմանություն չունեն միջինասիական Բադամի կոչվող սորտի հետ:

Երևանի խումբ - Երևանին Հայաստանում մշակվող ամենաբարձրորակ և արդյունաբերական խոշոր նշանակություն ունեցող սորտն է: Այն համարվում է նաև ամբողջ աշխարհում հայտնի ամենալավագույն ծիրաններից մեկը: Նրա համար անցյալում օգտագործվել է Շալախ անունը, որը թուրքերեն բառ է և նշանակում է թագավորին վայել: Մշակվել

է թագավորական այգիներում: Հայրենիքը Արարատյան դաշտավայրն է, գլխավորապես Երևան քաղաքը, որի համար էլ վերանվանվեց Երևանի: Ծառի երկարակեցությունը,

ցրտադիմացկունությունը, երաշտադիմացկունությունը, հիվանդությունների ու վնասատուների նկատմամբ ունեցած դիմացկունությունը բարձր է: Երևանին միատարր սորտ չէ, այլ մի քանի ձևերից կազմված սորտային խումբ: Սրանք իրարից տարբերվում են պտուղների ձևով, մեծությամբ, գունավորության աստիճանով, որակական հատկանիշներով, հասունացման ժամկետներով: Այս խմբի մեջ են մտնում Երևանի վաղահասը, Երևանի ուշահասը, Արարատին, Մասիսը, Վաղահաս վարդագույնը: Պտղաբերության մեջ մտնում են 4-5 տարեկան հասակից: 30 տարեկան ծառերից ստացվում է 150-300 կգ, առանձին դեպքերում՝ մինչև 1000 կգ

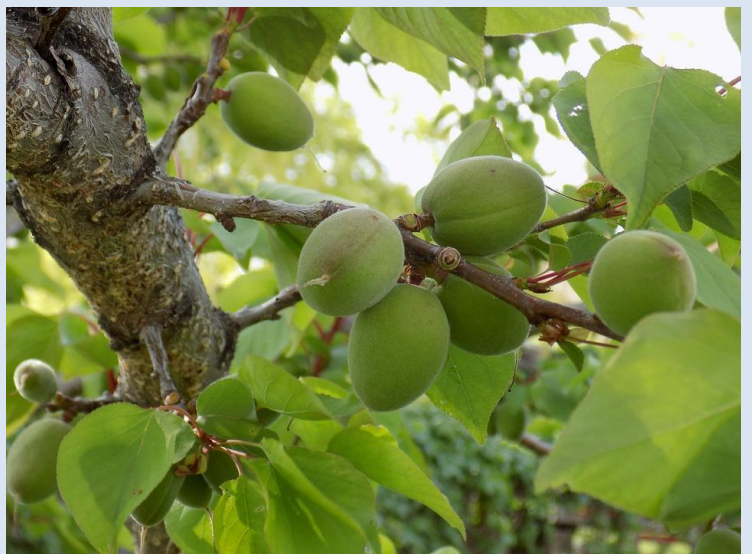
բերք: Լավագույն փոշոտիչներն են Սաթենի, Օշականի, Խոսրովենի, Արագածի և Համբան սորտերը:

Սաթենու խումբ – Սաթենին հայկական ծիրանների մեջ Երևանից հետո ամենատարածվածն է: Այգիներում այժմ հանդիպում են Սաթենի դեղին, Սաթենի կարմիր, Սաթենի խոշորապտուղ, Ոսկի կոչվող սորտերն ու ձևերը: Նրանք

իրարից տարբերվում են պտուղների մեծությամբ, գույնով և որակական հատկանիշներով: Սաթենին իր անունը ստացել է պտուղների սաթագույն լինելու պատճառով: Խմբին բնորոշ են կախված ճյուղերով, լալկան պսակով ծառերը, պտուղների անհամաչափ կլորավուն ձևը: Բոլոր ձևերի մոտ պտուղները հասունանում են միջին ժամկետում: Օգտագործվում են թարմ վիճակում, մուրաբա և չիր պատրաստելու համար: Բացասական կողմն այն է, որ ուժեղ կերպով վարակվում է կորիզավոր տեսակների ծակոտկեն բժավորությունից:

Խոսրովենու խումբ – Խոսրովենի սորտը անցյալում համարվել է թագավորական պտուղ: Հավանաբար այս սորտը, մշակվելով Արշակունի Խոսրով թագավորների պարտեզներում, ստացել է իր անունը: Սա է պատճառը, որ Խոսրովենի սորտն անցյալում մշակվում էր միայն Արտաշատ, Վաղարշապատ ու Երևան քաղաքների հին այգիներում:

Հայաստանում Խոսրովենի անունով հայտնի են ծիրանենու երեք սորտեր՝ Խոսրովենի վաղահասը, Խոսրովենի կարմիրը և սովորականը: Սրանք բոլորն էլ աչքի են ընկնում պտուղների բարձրորակ հատկանիշներով: Խոսրովենի խմբի բոլոր ծառերը խոշոր են կամ միջակ մեծության, ուժեղ ճյուղավորված, խիտ տերևակալած: Պտուղները հասունանում են միջին և ուշ ժամկետներում: Պիտանի են օգտագործման բոլոր ձևերի համար:

Դեղնանուշի խումբ – Այս ծիրաններն իրենց անունն ստացել են դեղին գույնի և նշաձև պտուղների շնորհիվ: Դեղնանուշն այժմ հայկական ծիրանների խմբում ամենից քիչ հանդիպող սորտային խումբն է: Ունի երեք սորտեր՝ Դեղնանուշ վաղահասը, Դեղնանուշ ուշահասը և Օշականին: Պտուղների որակական հատկանիշների տեսակետից սրանք տեղական սորտերի մեջ գրավում են առաջնակարգ տեղ: Ծառերը պտղաբերության մեջ մտնում են 5-6 տարեկան հասակից և մինչև 100 տարեկան հասակը բավարար բերք են տալիս: Պիտանի են օգտագործման բոլոր ձևերի համար: Դեղնանուշ ուշահասը հետաքրքիր է արտադրական մշակությունների և սելեկցիոն աշխատանքներում՝ ծիրանենու բարձր շաքարայնություն ունեցող սորտերի ստացման համար:

Կանաչենու խումբ – Կանաչենին Հայաստանում մշակվող ամենատարածված ծիրաններից է: Սրանք իրենց անունը ստացել են պտուղների և պտղմսի յուրահատուկ կանաչ գույնի շնորհիվ: Կորիզներով բազմացման հետևանքով ստացվել են մի շարք սորտեր, որոնք իրարից տարբերվում են պտուղների ձևով, մեծությամբ, հասունացման ժամկետներով և տնտեսատեխնոլոգիական

առանձնահատկություններով: Այս խմբին են պատկանում Կանաչենի վաղահասը, Կանաչենի ուշահասը, Կանաչենի սովորականը: Պտուղներն օգտագործվում են թարմ վիճակում և ստացվում է շատ բարձր որակի չիր: Պիտանի է նաև կոմպոտ և հյութ պատրաստելու համար: Կարող է օգտագործվել անտառագլխների հիմնադրման և ուշահաս, դեղնամիս սորտերի սելեկցիայի համար:

Կարմրենու խումբ - Առանձին ծառերով հանդիպում է ծիրանենու մշակության գրեթե բոլոր շրջաններում: Սա չոր նյութերի և շաքարների պարունակության տեսակետից տեղական սորտերի մեջ գրավում է առաջին տեղը: Ձևերի բազմազանությամբ աչքի չի ընկնում: Սորտային խմբի սահմանում

առանձնացվել է իրարից որոշ հատկանիշներով տարբերվող ընդամենը երկու սորտ՝ Կարմրենի և Կարմրենի խոշորապտուղ: Ուշահաս են: Ծառերը բերքատու են: Ստացվում է շատ բարձր որակի չիր: Հետաքրքիր է որպես չոր մրգային սորտ արտադրական մշակությունների և բարձր շաքարայնություն ունեցող սորտերի սելեկցիայի համար:

Մեղրու խումբ - Այս խմբին են պատկանում Մեղրիում մշակվող մի շարք սորտեր: Դրանք ճանաչված են Մեղրի, Քաղցրենի, Խոյի, Խուրմայի, Ագուլիսի և Օրդուբադի: Հիշատակված բոլոր սորտերն աչքի են ընկնում չոր նյութերի ու շաքարների բարձր պարունակությամբ և գլխավորապես օգտագործվում են չիր պատրաստելու համար: Քաղցրենու ցրտադիմացկունությունը միջակ է, բայց ծակոտկեն բժավորությունից շատ է տուժում: Բերքատվությունը

համեմատաբար ցածր է, մեկ ծառից ստացվում է 30-60կգ բերք: Մեղրու բերքատվությունը բարձր է: Մեկ ծառից ստացվում է 75-200 կգ բերք: Խուրմայի սորտը բավականին արժեքավոր է: Բացասական հատկանիշը պտղամսի կորիզից վատ անջատվելն է:

Սպիտակի խումբ - Սպիտակի խմբին բնորոշ են ծառերի կլորավուն պսակը, ճյուղերի կանգուն ձևը, տերևների, ծաղիկների, պտուղների խոշորությունը: Բոլոր սորտերի պտղի մաշկը և պտղամիսը սպիտակ կամ սերուցքային են, միջին չափի հյութալի, տաքեր

աստիճանի քաղցրության և որակի: Պտուղները հասունանում են միջին և ուշ ժամկետում: Օգտագործում են թարմ և վերամշակված վիճակում: Վերամշակումից ստացվում է բարձր որակի մուրաբա և չիր: Կոմպոտի և հյութի համար պիտանի չեն: Այս խմբին են պատկանում հնագույն սորտերից Համբանը ու Ղևոնդին/ սպիտակ ծիրան/, իսկ նոր սորտերից՝ Աշտարակին և Արագածին:

Խարջիի խումբ - Խարջիի ծիրանները հիմնականում կենտրոնացված են Հայաստանի պտղաբուծական հնագույն օջախներում՝ Արտաշատում, Աշտարակում, Արովյանում, Էջմիածնում, Եղեգնաձորում, Մեղրիում և Երևանում: Ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ ծիրանենու խարջի ձևերն առաջացել են

Հայաստանում եղած վայրի ծիրաններից: Այժմյան Խարջի ծիրանները հետագա ժամանակաշրջանում կատարված սերմերի ցանքի, ընտրության, ժողովրդական սելեկցիայի արդյունք են: Դրանք իրենց բուսաբանական, կազմաբանական և տնտեսական հատկանիշներով հանդիսանում են մշակովի սորտերի և վայրի ծիրանների միջակա ձև: Խարջիների մեջ կան այնպիսիները, որոնք մի շարք

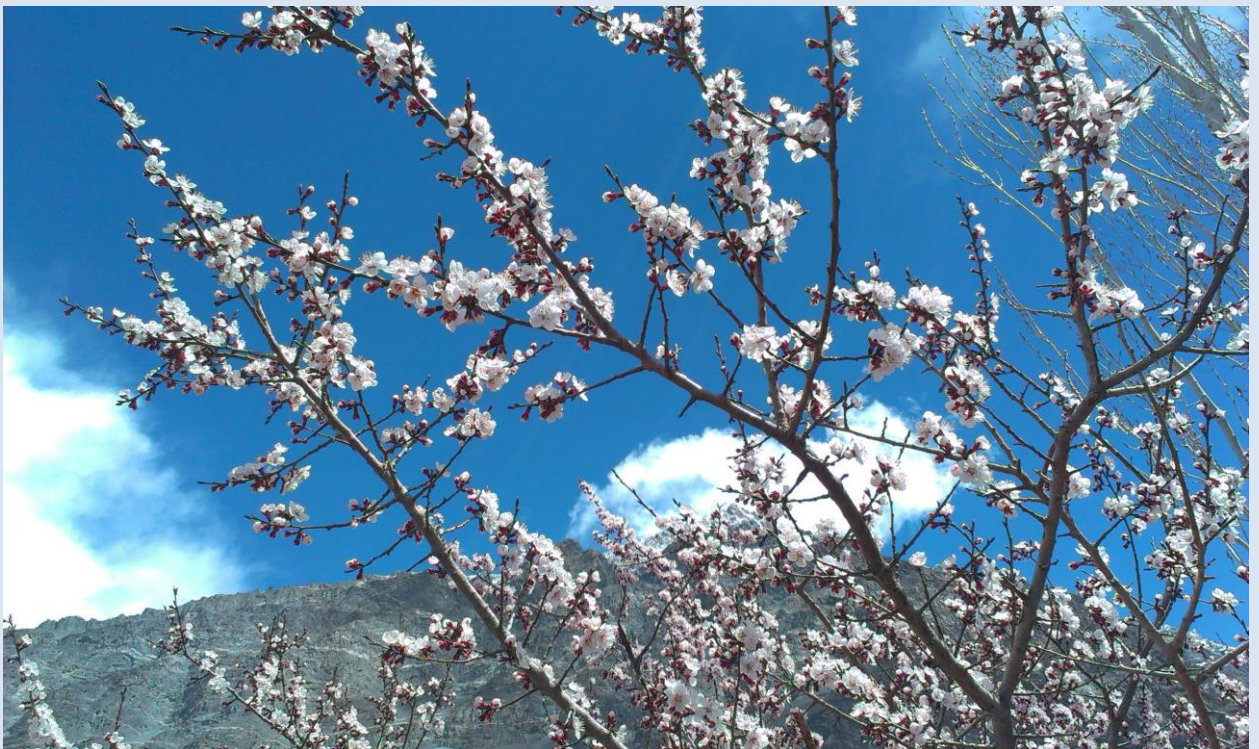
հատկանիշներով նման են վայրի ծիրանենիներին, մյուսները՝ տեղական սորտերին: Եղեգնաձորում տարածված են չորացման համար պիտանի ձևեր: Ընդհանուր առմամբ, խարջի ծիրաններն այնքան բազմազան են, որ դժվար է գտնել մի քանի ծառեր, որոնք բոլոր հատկանիշներով նմանվեն իրար: Խարջիներից յուրաքանչյուրն իրենից ներկայացնում է առանձին ձև: Բազմազանությունը նկատվում է ծառի մեծության, երկարակեցության, ցրտադիմացկունության, հիվանդություններից տուժելու աստիճանի, ծաղկման ժամկետների, պտուղների ձևի և այլ հատկանիշների տարբերության մեջ: Պտուղները կլորավուն, ձվաձև կամ էլիպսաձև են: Մաշկը տարբեր աստիճանի թավապատ է, սպիտակ, կանաչ-դեղնավուն և դեղին գույնի: Պտղամիսը սպիտակ է կամ դեղին, հյութալի, հաճախ ալրահամ, փխրուն, թելոտ, մեծ մասամբ կորիզից անջատվող: Պտուղներն օգտագործվում են թարմ և վերամշակված վիճակում: Վերամշակումից ստացվում է չիր, կոմպոտ և շատ բարձր որակի հյութ: Առանձին ձևեր իրենց ցրտադիմացկունության, երաշտադիմացկունության, ուշ ծաղկելու, պտուղների խոշորության, բարձրորակ հատկանիշների շնորհիվ կարող են մշակվել անտառայգիներում, դաշտապաշտպան անտառաշերտերում և օգտագործվել սելեկցիոն աշխատանքներում:

Ծիրանենու կենսաբանական առանձնահատկությունները

Ծիրանենին ուժեղ աճեցողություն ունեցող և մեծ չափերի հասնող ծառատեսակ է: Սովորական մշակության պայմաններում նրա մեկ տարեկան սերմնաբույսերը հասնում են 1,2-1,5, իսկ պատվաստված տնկիները՝ 1,6-2,0 մետր բարձրության: Հայաստանի պայմաններում ծիրանենու լրիվ բերքատվության հասած ծառերն ունենում են 5-12 մետր բարձրություն, 6-15 մետր պսակի տրամագիծ և 80-200 սմ բնի շրջագիծ: Երևանում, Աշտարակում, Էջմիածնում և Եղեգնաձորում հանդիպում են 100-150 տարեկան ծառեր, որոնց բարձրությունը հասնում է մինչև 20 մետր: Ըստ խոշորության, առավելապես աչքի են ընկնում Նուշի վաղահաս, Երևանի վաղահաս, Երևանի ուշահաս, Խոսրովենի վաղահաս, Խոսրովենի կարմիր, Խոսրովենի սովորական, Կանաչենի ուշահաս, Օրդուբադի, Դեղնանուշ վաղահաս սորտերը: Միջակ մեծություն ունեն Նախիջևանի դեղինը, Նախիջևանի կարմիրը, Օշականին,

Նուշի սովորականը, Սաթենի դեղինը, Սաթենի կարմիրը, Արարատին, Արագածին, Համբանը և Ղևոնդին:

Ծիրանենին վաղ ծաղկող պտղատու ծառատեսակ է: Դրա հետևանքով նրա ծաղիկներն երբեմն վնասվում են գարնանային ցրտերից, ծաղկման շրջանում պարբերաբար կրկնվող անբարենպաստ եղանակներից և անձրևներից: Ծիրանենու ծաղիկները հիմնականում բաց վարդագույն են, երկսեռ, փոշոտումը խաչաձև: Հայաստանում ծիրանենու ծաղկումը սկսվում է այն ժամանակ, երբ օրական միջին ջերմաստիճանը 8-10 օր շարունակ հասնում է 10-15 աստիճանի: Բոլոր սորտերի ծաղկումը սկսվում է համարյա միաժամանակ՝ 1-3 օրվա տարբերությամբ:

Ծիրանենու բուռն ծաղկումը տեղի է ունենում առավոտյան ժամը 10-ից մինչև 14-ը: Ծիրանենու տեղական սորտերից շուտ են ծաղկում Նուշի վաղահասը, Խոսրովենի վաղահասը, Կարմրենին, Քաղցրենին, Նախիջևանի կարմիրը: Համեմատաբար ուշ են ծաղկում Արարատի, Արագածի, Երևանի ուշահաս, Խոսրովենի սովորական, Օջականի, Վասպուրականի, Ղևոնդի սորտերը: Այն տարիներին, երբ ձմեռը լինում է չափավոր ցուրտ, ձյունառատ, գարունը սկսվում է ժամանակին, ծաղկման ընթացքում լինում են տաք և արևոտ օրեր, ծիրանենու ծաղկումն ընթանում է բուռն կերպով: Այդպիսի տարիներին այն տևում է 6-7 օր և ստացվում է բարձր բերք: Ընդհակառակը, տաք ձմեռներին հաջորդած անկայուն եղանակները, ցրտերը, ջերմաստիճանի

տատանումները, անձրևները ձգձգում են ծաղկման ընթացքը՝ այն հասցնելով 10-12 օրվա:

Պտուղների հասունացումը

Ծիրանենու սորտերը հասունացման ժամկետների տեսակետից իրարից խիստ տարբերվում են: Դա ավելի զգալի է դառնում միևնույն սորտը գյուղատնտեսական տարբեր

ենթագոտիներում և գոտիներում մշակելու դեպքում: Միևնույն գոտում ծիրանենու յուրաքանչյուր սորտի հասունացումը տևում է 10-12, իսկ բոլոր սորտերինը՝ 45-50 օր:

Ծիրանենու տարբեր սորտերի հասունացումն ընթանում է. Սյունիքում հունիսի 1-ից հուլիսի 15-ը, Արարատյան դաշտում՝ հունիսի 15-ից օգոստոսի 5-ը, Արարատյան դաշտի նախալեռնային գոտում և Եղեգնաձորում՝ հուլիսի 5-ից օգոստոսի 20-ը: Հայաստանի պայմաններում հնարավորին չափ ավելի երկար ժամանակ ծիրան ունենալու համար անհրաժեշտ է այն տեղադրել տարբեր գոտիներում ու ենթագոտիներում: Այսպես, նախալեռնային գոտիներում և Եղեգնաձորում ծիրանենու այգիների ճիշտ տեղադրման շնորհիվ օգտագործման ժամկետը երկարաձգվում է 20-25 օրվա սահմաններում: Ծիրանենու սորտերի հասունացման ժամկետը կենսաբանական կայուն հատկանիշ է, որը կախված է նաև մշակության տեղի հողակլիմայական պայմաններից, տվյալ տարվա օդերևութաբանական գործոններից, ծառի հասակից, նրա առողջական վիճակից: Հայաստանի ծիրանները հասունացման ժամկետների տեսակետից բաժանվում են երեք խմբի.

1. Վաղահաս սորտեր: Հասունացումը սկսվում է հունիսի 20-ից և շարունակվում մինչև հուլիսի 5-ը: Սրան են պատկանում Նախիջևանի կարմիր, Նախիջևանի դեղին, Նուշի վաղահաս, Երևանի վաղահաս, Կանչենի վաղահաս, Դեղնանուշ վաղահաս և Խոսրովենի վաղահաս սորտերը:

2. Միջահաս սորտեր: Պտուղները հասունանում են հունիսի 6-20-ը: Քանակի տեսակետից միջահաս սորտերը կազմում են տեղական սորտերի մեծ մասը: Այս խմբին են պատկանում Երևանի ուշահաս, Արարատի, Սաթենի դեղին, Սաթենի կարմիր, Խոսրովենի կարմիր, Խոսրովենի սովորական, Օշականի, Աշտարակի, Բյուրականի, Կանաչենի ուշահաս, Դեղնանուշ ուշահաս, Կարմրենի, Քաղցրենի, Մեղրի, Խուրմայի, Խոյի և Նուշի սովորական սորտերը:

3.Ուշահաս սորտեր: Պտուղների հասունացումն ընթանում է հուլիսի 21-ից մինչև օգոստոսի 10-ը: Սրան են պատկանում Օրդուբադին, Ագուլիսին, Արագածին, Համբանը, Ղևոնդին:

Թվարկված բոլոր սորտերը նախալեռնային գոտում մշակելու դեպքում հասունացումը 5-20 օրով ուշանում է:

Բերքատվությունը

Մշակության մեջ հանդիպում են բարձր, միջակ և ցածր բերքատու սորտեր: Ծիրանենու բերքատվությունը կախված է սորտի կենսաբանական

առանձնահատկություններից, տեղի հողակլիմայական պայմաններից, կիրառվող ագրոտեխնիկայից, ծառի հասակից և պատվաստակալից: Ծիրանենին վաղ պտղաբերող ծառատեսակ է: Տեղական սորտերից շուտ են պտղաբերում Երևանի վաղահասը, Երևանի ուշահասը, Սաթենի դեղինը, Խոսրովենի կարմիրը, Կանաչենի ուշահասը, Օշականին, Արարատին: Համեմատաբար ուշ են բերքատվության հասնում Նախիջևանի կարմիր, Նախիջևանի սպիտակ, Խոսրովենի սովորական, Արագածի, Համբան և Ղևոնդի սորտերը: Լրիվ պտղաբերությունը սկսվում է 8-10 տարեկան հասակից և շարունակվում մինչև տվյալ ծառի կյանքի վերջը: Կենսաբանական առանձնահատկությունների բնույթով ծիրանենին ամենամյա

պտղաբերող ծառատեսակ է: Հայստանի պայմաններում ծիրանենու 15-30 տարեկան ծառերից ստացվում է 50-200կգ բերք: Ավելին, Արարատում, Արմավիրում, Աշտարակում հանդիպում են ծառեր, որոնց բերքատվությունը հասնում է 500-1000 կգ-ի: Ծիրանենու բերքահավաքը պետք է սկսել այն ժամանակ, երբ պտուղներն ունենում են տվյալ սորտին բնորոշ գույն, կշիռ, պարունակում են համապատասխան քանակությամբ շաքարներ, օրգանական թթուներ և այլ սննդանյութեր: Ժամանակից շուտ հավաքված պտուղները թառամում են, իսկ գերհասունացածները փոխադրության չեն դիմանում և ունենում են ցածր ապրանքային արժեք: Առաջին կարգի պտուղներ ունեն ծիրանենու Երևանի վաղահաս, Օշականի, Ոսկի, Խոսրովենի սովորական, Արարատի, Արագածի սորտերը:

Ծիրանենու պտուղների տնտեսական - տեխնոլոգիական առանձնահատկությունները և պահպանման անհրաժեշտությունը

Ծիրանենու պտուղների հատկանիշները բնորոշող ցուցանիշներն են պտուղների մեծությունը, ձևը, գույնը, համը, փոխադրունակությունը, մեխանիկական ու քիմիական կազմը, թարմ օգտագործման և վերամշակման տարբեր ձևերի համար պիտանիությունը: Խոշոր պտուղներ ունեն Երևանին, Երևանի վաղահասը, Երևանի ուշահասը, Նուշի վաղահասը, Արագածին, Ղևոնդին, Խոսրովենի վաղահասը, Խոսրովենի կարմիրը, Դեղնանուշ վաղահասը, Վասպուրականին, Աշտարակին: Միջակ մեծություն ունեն Սաթենին, Կանաչենին, Խոսրովենի սովորականը, Օշականին, Օրդուբադին, Համբանը: Այդ սորտերի համեմատությամբ մանր են Վաղենի, Նախիջևանի դեղին, Քաղցրենի, Մեղրի, Կարմրենի, Խոյի, Խուրմայի և այլ սորտեր: Ծիրանենու համար բնորոշ հատկանիշ է նաև կորիզների ձևը և մեծությունը: Տեղական սորտերի կորիզներն ըստ ձևի շատ բազմազան են: Դրանք լինում են կլորավուն, ձվաձև, հակառակ ձվաձև, ելիպսաձև, նշտարաձև: Մշակովի բոլոր սորտերի և խարջիների կորիզի միջուկը քաղցր է: Այն լինում է լիքը և տարբեր չափի չմշկված: Լիքը միջուկ ունեն Արագածին, Ղևոնդին, Համբանը, Սաթենին, Խոսրովենի սովորականը, Օրդուբադին: Չմշկված և կիսաչմշկված են Այգեստանի, Նախիջևանի, Երևանի, Մասիս, Օշականի, Ոսկի, և այլ սորտերի միջուկը:

Ըստ ձևի ծիրանենու տարբեր սորտերի պտուղները լինում են կլորավուն, տափակ-կլորավուն, ձվաձև և էլիպսաձև: Կլոր պտուղներ ունեն Նախիջևանի կարմիր, Սաթենի, Խոսրովենի, Արագածի սորտերը, Տափակ կլորավուն են՝ Քաղցրենին և Կարմրենին, ձվաձև են՝ Ագուլիսի, Օրդուբադի, Խոսրովենի վաղահաս, Դեղնանուշ ուշահաս, Համբան սորտերը: Էլիպսաձև պտուղներ ունեն Նուշի վաղահասը, Մասիսը, Վաղահաս վարդագույնը, Երևանի վաղահասը, Երևանի ուշահասը, Խոսրովենի կարմիրը, Օշականին և Արարատին:

Ծիրանենու պտուղներն ու պտղամիսը լինում են սպիտակ, սերուցքային, դեղնականաչ, դեղին և նարնջագույն: Ծիրանենու տեղական սորտերից Քաղցրենին, Արեշին, Համբանը և Ղևոնդին սպիտակամիս են, Աշտարակին, Բյուրականին, Արագածին՝ սերուցքագույն, Օշականին, Ղայսին, Արարատին՝ նարնջագույն,, Երևանիները , Սաթենիները, Խոսրովենիները, Դեղնանուշերը և այլն՝ դեղնամիս կամ ոսկեգույն:

Ծիրանենու տեղական սորտերն աչքի են ընկնում պտուղների չոր նյութերի և շաքարների բարձր պարունակությամբ: Ծիրանը պարունակում է եղեգնաշաքար, խաղողաշաքար և պտղաշաքար, հանքային աղեր, վիտամիններ (C և A), ազոտային, պեկտինային և դաբաղային նյութեր: Քիմիական անալիզների ժամանակ ծիրանենու պտուղների մեջ հայտնաբերվել են խնձորաթթու, կիտրոնաթթու, գինեթթու: Հանքային աղերից ծիրանի թարմ պտուղների մեջ հայտնաբերվել են կալիում, նատրիում, կալցիում, երկաթ, մագնեզիում, մոլիբդեն, վանադիում, նիկել և այլն: Ծիրանենու քաղցրակորիզ սորտերի սերմերը պարունակում են մեծ քանակությամբ ճարպեր ու սպիտակուցներ և օգտագործվելով հրուշակեղենի արդյունաբերության մեջ՝ զգալիորեն փոխարինում են նշին: Դառնակորիզ ձևերի

միջուկից ստացվում է նաև բարձրարժեք տեխնիկական յուղ, որն օգտագործվում է դեղագործական քուլկներ պատրաստելու համար:

Պտղատու բոլոր տեսակների թթուների չափավոր պարունակությունը թարմ պտուղներին, ինչպես նաև վերամշակված մթերքներին տալիս է դուրեկան համ: Սովորաբար բարձրարժեք են համարվում այն սորտերը, որոնք շաքարի բարձր պարունակության հետ միասին ունեն չափավոր թթվություն: Այս խմբի մեջ են մտնում Կարմրենի, Կանաչենի ուշահաս, Արագածի, Վասպուրականի, Սաթենի դեղին, Սաթենի կարմիր, Օրդուբադի, Աշտարակի, Համբան սորտերը: Այս սորտերն օգտագործվում են թարմ վիճակում և չիր պատրաստելու համար:

Երկրորդ խմբին են պատկանում չոր նյութերի, շաքարների և թթուների միջին քանակություն ունեցող Երևանի վաղահաս, Երևանի ուշահաս, Արարատի, Խոսրովենի սովորական, Դեղնանուշ վաղահաս, Օշականի և այլ սորտեր: Պտուղները պիտանի են օգտագործման բոլոր ձևերի համար:

Երրորդ խմբին կարելի է դասել չոր նյութերի և շաքարների ցածր, իսկ թթուների համեմատաբար բարձր պարունակություն ունեցող Նախիջևանի կարմիր Նախիջևանի դեղին, Նախիջևանի սպիտակ, Վաղենի, Ղևոնդի և այլ սորտերն ու ձևերը:

Ծիրանենու պտուղները շնորհիվ իրենց հիանալի համային հատկանիշների օգտագործվում են թարմ և վերամշակված վիճակում: Վերամշակման ժամանակ ծիրանից պատրաստում են չիր, կոմպոտ, մուրաբա, ջեմ, պովիդլո, պյուրե, պաստեղ, մարմելադ, զանազան տեսակի կոնֆետներ, հյութ, զովացուցիչ ջրեր: Հայաստանում ծիրանի չրից պատրաստում են մի քանի ճաշատեսակներ և օգտագործում ազգային ճաշերի համար որպես համեմունք: Վերամշակված պտուղների մեջ պահպանվում են շաքարները, վիտամինները, պտուղների սննդարար արժեքը և հնարավորություններ է ստեղծվում այն փոխադրելու հեռավոր վայրեր: Որպես սննդամթերք

օգտագործելուց բացի, ծիրանենու պտուղներն ունեն նաև բուժիչ նշանակություն: Հասած ծիրանը

ավելացնում է մարդու արյունը, վերականգնում կարմիր գնդիկները, բարելավում տեսողությունը, չեզոքացնում օրգանիզմում եղած ռադիոակտիվ ճառագայթները: Խակ պտուղներն էլ ամրացնում են լնդերը, արագացնում արյան մակարդումը: Ընդհանուր առմամբ, շատ ծիրան օգտագործելիս ավելանում է մարդու երկարակեցությունը, պահպանվում կամ արագ վերականգնվում աշխատունակությունը:

Հնագույն ժամանակներից սկսած կենցաղում լայն կիրառում է գտել նաև ծիրանենու փայտը: Շնորհիվ իր ամրության և բնական գեղեցկության այն օգտագործվում է բարձրորակ կահույք և ատաղձագործական առարկաներ պատրաստելու համար: Այդ տեսակետից այն մի փոքր զիջում է միայն ընկուզենուն և կաղնուն:

Ծիրանենու ծառերը ունեն նաև դեկորատիվ նշանակություն: Գործնականում ծիրանենու սորտերի ճիշտ ընտրության դեպքում կարելի է ոչ միայն ապահովել բարձր բերքի խնդիրը, այլև ունենալ մարդկանց գեղագիտական պահանջները բավարարող և դեկորատիվ հատկանիշներով ճիշտ գուգորդված այգի:

Այստեղից միանգամայն պարզ է դառնում, որ Հայաստանի պտղաբուծության զարգացումը, այդ թվում ծիրանենու այգիների տարածությունների ավելացումը ոչ միայն անհրաժեշտ է մթերքների առատություն ստեղծելու, այլև անտառայգիների ստեղծման, բնության պահպանման, քաղաքների ու գյուղերի կանաչապատման համար: Ծիրանենու գենոֆոնդը հարուստ էլանյութ է նոր, ավելի արժեքավոր սորտերի սելեկցիայի համար: